

УДК 303.444

Системна сутність політичного аналізу

Віктор Рубанов,

кандидат філософських наук,

доцент кафедри політології

Харківського національного університету

ім. В. Каразіна

У статті розкриваються особливості процесу формування політичного аналізу як цілісної системи способів і процедур в дослідженні публічних політичних проблем, обґрунтовуються межі його предметного поля як теоретико-прикладної, політико-управлінської наукової дисципліни, покликаної забезпечити процес підготовки, прийняття і реалізації публічних політичних рішень та програм.

Ключові слова: політичний аналіз, політичне прогнозування, системний підхід.

In the article the author discloses the features of a process of forming the political analysis as an integral system of methods and procedures in research of public political problems, substantiates the limits of its subject field as a theoretically-applied, political and administrative scientific discipline, aimed to provide the process of preparing, accepting and realizing the public political decisions and programs.

Keywords: political analysis, political prognostication, system approach.

Актуальність дослідження означеної проблеми викликана тим, що в останні роки в літературі, присвяченій методології аналізу проблем управління, нерідко висловлюються сумніви не тільки щодо можливості називати політичний аналіз науковою дисципліною, але й чи вважати системний підхід справді науковим. Так, В. Євменов, автор сучасного посібника з інтелектуальних систем управління, пише: „На жаль, „теоретичні рамки” загальної теорії систем виявилися занадто примітивними. Богатосторінкові дискусії про методи „загальної теорії

систем” і „системного підходу” не додали, крім наївних трюїзмів, до методології нічого нового” [1, с. 65].

Відтак **мета нашого дослідження** – розкрити не тільки специфіку предметного поля політичного аналізу як наукової, теоретико-прикладної і політико-управлінської дисципліни, покликаної забезпечити процес підготовки, прийняття і реалізації публічних політичних рішень, але й показати генетичний зв'язок способів і процедур аналізу публічних політичних проблем, що використовуються нею, з методологією системного підходу. Для досягнення цієї мети необхідно, на нашу думку, виконати три основні завдання. По-перше, з позицій досягнень наукового знання обґрунтувати сутність і актуальність застосування системного підходу в дослідженні сучасних публічних політичних проблем. По-друге, розкрити процедурно-функціональні можливості системного аналізу політики (в широкому його розумінні класиками політичного аналізу Й. Дрором і А. Вілдавські як професійної дисципліни, що кристалізує системний підхід [2, с. 333; 3, с. 362]) і в контексті цього підходу виявити основні причини процесу формування і саму специфіку предметного поля політичного аналізу як самостійної наукової, політико-управлінської дисципліни. І, по-третє, на основі порівняльного аналізу цілей системного і політичного аналізу, а також природи їх методів і процедур, показати те специфічне, що властиве політичному аналізу як цілісній системі способів і процедур дослідження публічних політичних проблем.

Треба відзначити, що наведений вище приклад негативної оцінки системного підходу як наукового інструменту процесу пізнання зумовлений, як це не парадоксально, неправильним підходом В. Євменова до обґрунтування самої його сутності. „Непереборна трудність для апологетів „спільної теорії систем” і „системного підходу”, — пише він, — впливає з принципів всезагальності відносин: ніхто з них ні у сні, ні наяву не спостерігав „несистемну”. Ніхто не може відрізнити „системний підхід” від „несистемного підходу” [1, с. 68]. На нашу думку, ця сентенція є досить красномовним підтвердженням того випадку, про який пише В. Розов [4, с. 352], коли дослідник, визначаючи сутність системи, може потрапити в своєрідну „системну пастку”, тобто вважати, що поняття системи задає сам об'єкт, що вивчається, з усіма його властивостями. Однак це далеко не так. Характеризуючи сутність і актуальність системного підходу як наукового інструменту пізнання, не можна не погодитися з В. Розовим, що, по-перше, дослідник має розуміти, що система – це не звичайний об'єкт вивчення, подібний до тих, що вивчаються в конкретних науках, а **особлива методологія і стратегія мислення**. По-друге, що філософське і наукове пізнання, які використовують системний підхід, завжди мають зберігати двошаровість: в одному шарі дослідник рухається в площині свого предмета (філософського, природничо-наукового, гуманітарного, соціального) **намагаючись не пропустити жодної з необхідних для**

вирішення пізнавальних завдань характеристик явища, яке вивчається, в другому шарі – в площині системно-структурних зображень. По-третє, він повинен уникати редукції і стежити, **щоб характеристики системно-структурних образів-конструкцій не суперечили характеристикам явища, яке вивчається** [4, с. 553 - 554].

Все це дозволяє зробити висновок: трактовка сутності системного підходу, яка пропонується, не тільки зберігає його актуальність, але й відкриває нову пізнавальну перспективу в його використанні, а тому немає жодних підстав сумніватися в його науковому характері і відмовлятися від застосування в науковому дослідженні та початковому процесі. В загальнотеоретичному плані системний підхід знайшов своє втілення в теорії систем [5, с. 610 - 613; 6, с. 668 - 674], в тому числі й політичних [7], а в прикладному - в системному аналізі. Нині системний підхід використовують практично в усіх галузях знань: так, в технічних науках і кібернетичі йдеться про системотехніку та системне управління [8], в суспільних науках – про системний аналіз [9] та системологію [10].

Інша справа, що практично-прикладні можливості системного підходу в дослідженні такої специфічної сфери життя суспільства, як політична сфера, нині досить скромні, і це визнають як вітчизняні [7, с. 3], так і зарубіжні дослідники. Так, один з американських спеціалістів в галузі публічної політики Дж. Андерсон пише, що обмеження використання теорії систем у вивченні публічної політики пов'язане з її надто загальною і абстрактною природою [11, с. 18]. Теорія систем, у його розумінні, розглядає дії влади лише як відповідь на зовнішні запити, які їй висуваються, а дослідження дій влади в межах цієї теорії іноді характеризуються як дослідження **Входу і Виходу** (input – output studies) [11, с. 19]. Отже ця теорія, на думку вченого, навряд чи зможе багато сказати і про процедури, і про процеси прийняття рішень, оскільки вони здійснюються в „чорному ящику” під назвою політична система [11, с. 18 - 19].

Заради об'єктивності необхідно сказати, що ще в 1960-ті роки на це особливу увагу звернув відомий аналітик Й. Дрор. У праці „Політичний аналітик: нова професія на службі у держави” він особливо підкреслював, що більшість сучасних для нього реформ державного управління ґрунтуються на економічному підході до прийняття рішень на державному рівні. Коріння даного підходу потрібно шукати в економічній теорії, особливо в мікроекономіці та „економіці загального добробуту”, а також в теорії політичних рішень. Основними інструментами цього підходу є вивчення операцій, аналіз типу витрати – ефективність і витрати – вигоди, програмне планування й системний аналіз. І системні аналітики, як нові професіонали у цій галузі, домоглися певних успіхів в удосконаленні прийняття рішень. Однак системний аналіз ні сам по собі, ні як система планування – програмування – бюджетування не спрацьовує у випадках, коли проблема, яка аналізується, не може бути розглянута у межах єдиної оцінювальної системи, оскільки вона переміщується

або з одного багатовимірного робочого простору в інший, або з однієї кривої на графіку на іншу [2, с. 334]. Аналізуючи основні характеристики системного аналізу як професійної дисципліни (з досвіду застосування його першими видатними практиками), Й. Дрор визначив деякі його вади, які є не тимчасовими особливостями нової дисципліни, а кореняться в самій природі і особливостях виникнення системного аналізу. Це насамперед:

- надмірне захоплення і залежність від кількісних моделей і кількісних параметрів перемінних цих моделей;
- нездатність працювати з несумірними цінностями, які конфліктують між собою (іншим, ніж нейтралізація проблеми, способом - шляхом пошуку альтернатив, які не мають ціннісного аспекту);
- необхідність наявності яскраво вираженого критерію вирішення і чітко визначених завдань і цілей;
- заперечення проблеми імовірного характеру політичних процесів і особливих характеристик політичних ресурсів (наприклад, ефект збільшення впливу в результаті використання політичної влади);
- значний брак уваги до екстраординарних елементів вирішення, таких, як творчість, приховане знання і здоровий глузд;
- здатність працювати з великими і складними системами тільки шляхом розбивання їх на складові частини (Suboptimization), що спотворює зміст складніших питань, включених в систему;
- вада методу обліку мотивацій ірраціональної поведінки і складу розуму людини [11, с. 18 - 19].

В подальшому ці вади системного аналізу, з одного боку, поставили під сумнів його корисність для роботи з політичними рішеннями, загальним стратегічним плануванням і політичним процесом в цілому, а з другого – нагальну необхідність формування спеціальної наукової дисципліни, здатної вирішувати такі проблеми в контексті їх системного аналізу. Такою спеціальною політико-управлінською науковою дисципліною і став з середини 1960-х років політичний аналіз, який увібрав у себе те позитивне, що було притаманне методології системного аналізу політичних проблем. Наочним тому підтвердженням може бути гіпотетичне порівняння ознак системного і політичного аналізу (див. **таблицю** [2, с. 338]).

Разом з тим, не важко помітити, що наведені в **таблиці** характеристики ознак системного і політичного аналізу ще не дають повного уявлення про критерії демаркації і конкретизації меж предметного поля політичного аналізу як самостійної політико-управлінської дисципліни, яка має власні методологічні основи. Очевидно, що до середини 1960-х років окреслились дві тенденції: з одного боку, зріс інтерес до дослідження проблем, які раніше містилися на периферії політичного дискурсу, а з другого боку — нагальна необхідність професійної спеціалізації досліджень. Тому для повноти картини специфіки предметного поля політичного аналізу як наукової і політико-управлінської дисципліни доцільно не тільки порівняти цілі, які переслідують дослідники в системному і політичному

аналізі, але й конкретизувати, з позицій досягнення сучасного знання, наші уявлення про природу методів і процедур, які ними використовуються.

Таблиця

Гіпотетичне порівняння ознак системного і політичного аналізу

Ознака	Системний аналіз	Політичний аналіз
Базові дисципліни	Економічна теорія, дослідження операцій, кількісні підходи до прийняття рішень	Те саме, плюс політична наука, державне управління, окремі компоненти соціальних наук і психології (в майбутньому складуть єдиний комплекс політичних наук)
Основний акцент	Кількісний аналіз	Якісний аналіз і вироблення нових альтернатив
Основні бажані професійні якості	Яскраві, нетрадиційні, розвинені аналітичні здібності	Те саме, плюс зрілість, знання явної і прихованої політичної та управлінської реальності, увага та ідеалістичний реалізм
Головний критерій рішення	Ефективний розподіл ресурсів	Багато критеріїв, включаючи соціальні, економічні й політичні
Основні методи	Економічний аналіз, побудова кількісних моделей	Те саме, плюс якісні моделі аналізу, образне мислення й прогнозування майбутнього, увага до прихованих процесів
Сфера застосування	Система планування – програмування - бюджетування	В рамках сектора соціального управління в різних формах
Основні результати з точки зору прийняття державних рішень	Кращі вирішення обмежених питань; можливі зворотні ефекти при застосуванні до складних політичних проблем	Дещо краще вирішення складних політичних проблем, освітній вплив на якість політичної аргументації і довгострокове вивчення функціонування всієї політичної науки
Що потрібно для розвитку знання і підготовки спеціалістів	Відповідає всім вимогам; для подальшого розвитку необхідні деякі зміни в університетських навчальних планах	Зміна спрямованості політичної науки і державного управління як наукових дисциплін – створення нових навчальних планів в університетах і розвиток нових дисциплін в рамках політичної науки

Маємо відзначити, що, по-перше, системний аналіз сьогодні найчастіше виступає як методологія не стільки вирішення, скільки постановки проблем [12, с. 41 - 42]; по-друге, політичний аналіз, на відміну від системного аналізу, якраз і зосереджений, на думку більшості вчених, не тільки і не стільки на постановці, скільки на самому вирішенні **складних** публічних політичних проблем. „Тут не йдеться про глобальну трансформацію політичного процесу, — зазначав Й. Дрор, — але шляхом привнесення за допомогою політичного аналізу в політичний процес професійного знання можна досягти 10 - 15 відсоткового поліпшення процесу прийняття державних рішень, а це - серйозна цифра. Це, на моє переконання, значно більше, ніж можна було б досягти за допомогою системного аналізу, який застосовується винятково стосовно простих проблем і підсистем” [2, с. 338]. Відповідно, і вимоги, які висувуються для нової професійної політико-управлінської дисципліни, стали, на відміну від системного аналізу, масштабнішими за обсягом і вельми специфічними за завданнями. На цю специфіку нової політико-управлінської дисципліни ще в період її становлення звертав увагу один з її засновників А. Вілдавскі, підкреслюючи: „Завдання політичного аналізу – надати організації дані, які сприятимуть тому, щоб вона усвідомила себе **політично і суспільно релевантною** (підк. авт.) [3, с. 362]. По - третє, основним критерієм відношення політичного аналізу до політико-управлінських наук якраз і служить те, що ця дисципліна забезпечує аналітичний процес необхідними способами і процедурами вирішення політико-управлінських проблем, пояснює сам процес підготовки, прийняття та реалізації публічних політичних рішень. Якраз на цю мету політичного аналізу і вказує В. Данн, особливо підкреслюючи при цьому, що це така „прикладна суспільна дисципліна, яка використовує різні методи дослідження та аргументацію з метою вироблення і перетворення політично значимої інформації, яка використовується в політичній інфраструктурі, для вирішення суспільних проблем” [13, с. 329].

Приймаючи, як і більшість дослідників, це визначення за своєрідний еталон характеристики предметної сутності політичного аналізу як політико-управлінської, наукової дисципліни, тим не менш відзначимо, що воно є, на нашу думку, далеко не повним. Не повним не тільки тому, що важко дати лаконічне його визначення в силу особливих, іманентних політичному аналізу властивостей [3, с. 362], але й тому, що з методологічної точки зору уявляється некоректним відносити політичний аналіз до розряду тільки прикладних суспільно-наукових дисциплін, як це роблять В. Данн і його послідовники. На нашу думку, політичний аналіз це не тільки прикладний тип дослідження, а багаторівнева наукова, політико-управлінська дисципліна, яка, до того ж, використовує не просто різні способи і процедури дослідження, про які пише В. Данн, а саме їх цілісну систему. Тому перше, на що хочеться звернути особливу увагу, так це те, що, на відміну від його теоретичного рівня, що формулює власні висновки,

спираючись на аналіз масових соціальних практик, прикладний політичний аналіз принципово зорієнтований на відображення унікальних, одиничних подій і ситуацій, і в цьому сенсі межі його предметної сфери дослідження вужчі. І оскільки його знання не завжди універсальні й принципово не претендують на узагальнений характер, то в суто змістовому сенсі вони можуть частково виходити за межі науки. Не випадково ще в 1960-ті роки на це особливу увагу звертав А. Віддавскі, зазначаючи, зокрема, що „оскільки в політичному аналізі використовується творчий підхід і не існує жорстких правил його здійснення, то й не дивно, що цей інструмент – це, скоріше, **мистецтво** (підкр. авт.), ніж наука” [3, с. 363]. У зв’язку з цим прикладний політичний аналіз не здатний, на нашу думку, самостійно забезпечувати спадкоємність у розвитку наукового знання. Логіка його розвитку саме як наукової дисципліни, покликаної забезпечити якісний процес підготовки, прийняття та реалізації публічних політичних рішень і програм, задається ззовні – з боку його теоретичного та інструментально-емпіричного рівнів.

Інакше кажучи, методологічна неспроможність характеристики політичного аналізу тільки як суто прикладного типу дослідження полягає, на нашу думку, по-перше, в тому, що, приймаючи це як належне, ми тим самим фактично позбавляємо політичний аналіз можливості виконувати соціокультурну функцію, а отже й розв’язувати проблеми, які забезпечують його розвиток і цілісність саме як наукової дисципліни. Як засвідчує реальна історія розвитку науки [14, с. 117], доля всіх дисциплін, які визначаються дослідниками тільки як суто прикладні, непринадлива – вони всі не мали майбутнього. Віддані у своєму розвитку самим собі, вони неминуче трансформувалися в просту сукупність технологічних відомостей, але не в науку. Яскравий тому приклад – сучасна астрологія, яка перетворилася в квазінауку. А якщо врахувати при цьому, що для прикладного політичного аналізу, як і для астрології, інтереси клієнта (замовника) є базовими, які превалюють в дослідженні, то не виключено, що така неприадна доля чекає і політичний аналіз, якщо кваліфікувати його тільки як суто прикладний тип наукового дослідження. І характерні симптоми цього є вже сьогодні. Саме таким підходом – сприйняттям політичного аналізу тільки як прикладного типу дослідження можна пояснити невдачі політико-економічних реформ в суспільствах, які трансформуються, коли механічно імпортувалися західні інститути та цінності без врахування загального культурного і політичного контексту, а на нашому ґрунті вони набували абсолютно антизахідного змісту [15, с. 4].

Таким чином, спроби деяких авторів обґрунтувати суто прикладний характер політичного аналізу, беручи за основу лише один, хоча й важливий критерій, – мету чи об’єкт дослідження, не витримують критики на простій підставі: дослідники не враховують ще одного, у даному випадку визначального, критерію – системного характеру самої природи політологічного знання та відповідних рівнів політологічного

аналізу сучасних політичних проблем. Якщо говорити конкретніше, то проблема полягає якраз у тому, що характеризувати політичний аналіз як суто прикладний тип наукового дослідження і не враховувати, що це можливо лише за наявності зрілої теоретичної системи політологічного знання, що включає не тільки інтернаціональну, але і її національну або, інакше кажучи, державоцентристську частину, принаймні сумнівно. І справа тут не тільки й не стільки в нашому бажанні обґрунтувати власну концепцію бачення багаторівневої сутності політичного аналізу, скільки в загальній закономірності формування прикладної частини будь-якої науки, у тому числі й політичного аналізу, що завжди обумовлюється зрілою теоретичною її частиною.

Отже політичний аналіз – це не тільки прикладний тип наукового дослідження, але й багаторівнева теоретико-прикладна наукова дисципліна, яка використовує не просто різні методи і процедури дослідження, а й цілісну їх систему. І якщо характеризувати це явище з позицій досягнень саме сучасного наукового знання і з претензією на концептуальне його завершення, то сутнісна визначеність політичного аналізу проявляється, по-перше, в тому, що це теоретико-прикладна наукова дисципліна, яка містить у собі, як мінімум, три системно взаємообумовлені рівні: фундаментальний, інструментально-емпіричний і практично-прикладний, котрі є, з одного боку, відносно самостійними типами політичного аналізу, а з іншого (в сукупності) становлять цілісну систему продукування політичного знання, відносну самостійність, стійкість і здатність до розвитку на власній основі. На наш погляд, саме при такому підході до визначення самої сутності цього феномена і його прикладний рівень, тобто прикладний політичний аналіз може претендувати на статус **наукової**, політико-управлінської дисципліни, яка має не тільки свій предмет дослідження – процес підготовки прийняття і реалізації публічних політичних рішень і програм, але й відповідну методологічну основу – цілісну, експертно-аналітичну систему способів і процедур забезпечення цього процесу. Це зумовлюється тим, що формалізовані й експертні методи і процедури, котрі використовувалися в політичному аналізі в процесі його становлення як професійної наукової дисципліни, почали застосовуватися сучасними його суб'єктами – аналітиками та експертами на всіх фазах цього циклічного процесу без суворо обумовленої їх фазової межі застосування. До того ж, через складність і багатомірність публічних політичних об'єктів, котрі досліджуються, в аналітичному процесі стали використовувати не якийсь один окремий метод, а певну їх сукупність, а точніше – певну **систему способів і процедур**, які в реальному аналітичному процесі, як правило, не просто перекривають, а взаємодоповнюють і взаємозумовлюють одне одного в процедурно-функціональному розумінні. Саме такими способами і процедурами й стали експертні методи, які, на відміну від традиційних раціональних методів, що використовуються у політичному аналізі,

завдяки своїй природній специфіці володіють особливим, мабуть найбільш потужним інтегративним системоутворюючим потенціалом, оскільки за своїм процесуальним і функціональним призначенням вони не тільки використовуються на всіх фазах аналітичного процесу, а й завдяки своїй природній специфіці оптимізують весь аналітичний процес.

На основі проведеного дослідження можна зробити узагальнені **висновки**.

Втіливши в собі те спільне, що притаманне методології системного підходу, сучасний політичний аналіз як самостійний спеціалізований інструмент системного дослідження публічних політичних проблем володіє і власними специфічними особливостями.

По-перше, в самій назві наукової дисципліни „політичний аналіз” категорія „політичний” має визначальне значення в характеристиці її предметної сутності, що орієнтує суб’єктів аналітичного процесу (незалежно від рівня чи типу дослідження) на отримання таких аналітичних даних, які б дозволили замовнику (клієнту) також усіх рівнів усвідомлювати себе **політично і суспільно релевантним суб’єктом** політичного процесу.

Відповідно, по-друге, **політичний аналіз** – це не тільки прикладний тип наукового дослідження, але й **багаторівнева теоретико-прикладна наукова дисципліна**, яка містить у собі, як мінімум, три системно взаємозалежні і взаємообумовлені рівні: фундаментальний, інструментально-емпіричний і практично-прикладний, котрі є, з одного боку, відносно самостійними типами політичного аналізу, а з іншого (в сукупності) становлять цілісну систему продукування політологічного знання, відносно самостійність, стійкість і здатність до розвитку на власній основі. Саме при такому підході до визначення сутності цього феномена прикладний політичний аналіз може претендувати на статус **наукової** політико-управлінської дисципліни, яка має не тільки свій предмет дослідження – процес підготовки, прийняття і реалізації публічних політичних рішень і програм, але й власну методологічну основу – цілісну експертно-аналітичну систему способів і процедур забезпечення цього процесу.

І нарешті, по-третє, **специфіка прикладного політичного аналізу** як самостійного інструменту системного дослідження публічних політичних проблем якраз і полягає в тому, що він сам як наукова, політико-управлінська дисципліна являє собою в процедурно-функціональному відношенні інтегративну **цілісну систему**: з одного боку, він синтезує для цього теоретичні знання, що виробляються на фундаментальному його рівні, та фактичну інформацію, що надає інструментально-емпіричний рівень, а з другого боку – міждисциплінарні методи та процедури дослідження, які в аналітичному процесі з підготовки, прийняття і реалізації публічних політичних рішень не просто перекривають, але й взаємодоповнюють і взаємообумовлюють одне одного.

Література:

1. **Евменов В. П.** Интеллектуальные системы управления: Учебное пособие / В. П. Евменов. – М.: Книжный дом „Либпроком”. – 2009. – 304 с.
2. **Дрор Й.** Политический аналитик: новая профессия на службе у государства / Й. Дрор // Классики теории государственного управления: американская школа / Под ред. Дж. Шафритца, А. Хайда. – М.: Изд-во МГУ. – 2003. – С. 332 - 341.
3. **Вилдавски А.** Спасая политический анализ от системы „планирование – программирование – бюджетирование” / А. Вилдавски // Классики теории государственного управления: американская школа / Под ред. Дж. Шафритца, А. Хайда. – М.: Изд-во МГУ. – 2003. – С. 361 - 380.
4. **Розов В. М.** Наука: происхождение, развитие, типология, новая концептуализация: Учеб. пособие / В. М. Розов. – М.: Изд-во Московского психолого-социального института; Воронеж: изд-во НПО „МОДЭК”, 2008. – 600 с.
5. **Философский энциклопедический словарь** / Гл. редакция: Л. Ф. Ильичев, П. Н. Федосеев, С. М. Ковалев, В. Г. Панов. – М.: Советская энциклопедия. – 1983. – 840 с.
6. **Энциклопедический социологический словарь** / Общая редакция академика РАН Осипова Г. В. – ИСПИ РАН. – 1995. – 939 с.
7. **Антанович Н. А.** Теория политических систем: учеб. пособие / Н. А. Антонович. – Минск: Тетра Системс. – 2008. – 208 с.
8. **Сорока К. О.** Основы теорії систем і системного аналізу: навч. посібник / К. О. Сорока. – 2-ге вид, перероб. та вип. – Х.: Тимченко. – 2005. – 228 с.
9. **Вершинина Л. П.** Системный анализ для гуманитариев: учеб. пособие / Л. П. Вершинина; Санкт-Петерб. гос. ун-т культуры и искусств. – СПб.: СПб ГУКИ. – 2007. – 248 с.
10. **Старіш О. Г.** Системологія. – Підручник / О. Г. Старіш. – Київ: Центр навчальної літератури. – 2005. – 232 с.
11. **Андерсон Джеймс.** Публичная политика: введение / Джеймс Андерсон // Публичная политика: от теории к практике / сост. и науч. ред. Н. Ю. Данилова, О. Ю. Гурова, Н. Г. Жидкова. – СПб.: Алетейя. – 2008. – С. 11 - 34.
12. **Лавриненко В. Н., Путилов Л. М.** Исследование социально-экономических и политических процессов: учебн. пособие / В. Н. Лавриненко, Л. М. Путилов. – М. - Вузовский учебник. – 2007. – 184 с.
13. **Данн У.** Анализ публичной политики. Введение / У. Данн. – М. - 1998. – 380 с.
14. **Пружинин Е. И.** Фундаментальная наука и прикладные исследования: методологический аспект взаимодействия / Е. И. Пружинин // Проблема ценностного статуса науки на рубеже XXI века. – СПб.: РХГИ. – 1999. – С. 161 - 174.

15. Лясота Л. І. Проблеми інституціоналізації прикладного політичного аналізу та прогнозування у сучасному українському суспільстві / Л. І. Лясота // Теорія і практика політичного аналізу і прогнозування. Збірник матеріалів / За ред. М. М. Розумного. – К.: Національний інститут стратегічних досліджень. – 2006. – С. 2 - 9. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.njss.gov.ua / Table / 230606/ sbjrnyk. Htm](http://www.njss.gov.ua/Table/230606/sbjrnyk.Htm) [27.06.2009].